

УДК 811.16

МЕТАФОРИКА ТА ФРАЗЕМІКА ЕЛЕМЕНТІВ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ПРОЯВ ПОБУТОЦЕНТРИЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ)

Тищенко О. В.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

У статті здійснено семантичний та лінгвокультурологічний аналіз фразеологічних одиниць, пов'язаних із ткацьким ремеслом за принципом відбиття речовинного (предметного) коду та ідеї побутоцентризму в образних номінаціях польської, української, російської, чеської та інших слов'янських мов. У процесі фразеологізації ткацьких номенів звернуто увагу як на деякі родові терміни ткацької сфери, так і на окремі ткацькі пристрої, верстати, частини й деталі давнього ткацького ремесла (кросна, бердо, веретено, прядка, мотовило), з'ясовано їх вербальне вираження та специфіку у слов'янській традиційній народній культурі з огляду на символіку ткацьких дій та предметів, зокрема функціонування у традиційних обрядах, прикметах та віруваннях.

Ключові слова: фразеологічна номінація, термінологія ткацтва, побутоцентризм, культурний код, інструмент, пристрій, деталі ткацького верстата, народні уявлення, вірування.

Тищенко О. В. Метафорика и фраземіка элементов материальной культуры как проявление бытоцентризма (на материале польского и других славянских языков). В статье рассмотрены лингвокультурологические особенности фразеологических единиц и паремий, обозначающих ткацтво, в польском, украинском, русском, чешском и других славянских языках. Обращено внимание на фразеологизацию родовых терминов ткацтва, а также на функционирование и символику приспособлений, орудий, деталей и механизмов в славянском культурно-семиотическом и диалектном пространстве и языке народной культуры (обрядов, верованиях, представлениях).

Ключевые слова: фразеологическая и образная номинация, паремии, терминология ткачества, культурный код, вещный код культуры, детали ткацкого станка, народные представления и верования.

Tyshchenko O. V. Metaphors and phraseological elements of material culture as a manifestation of householdcentrism (on the basis of Polish and other Slavonic languages). The proposed exploration deals with the phraseological units, related to weaving. Semantic, linguistic and cultural analysis on the subject code and life-mode centrism reflection principle in imagery nominations of Polish, Ukrainian, Russian, Czech and other Slavonic languages is carried out. The attention is paid to some weaving sphere gender terms as well as to weaving devices, looms, ancient weaving handicraft parts and details (lathe, spindle, bobbin, reel) in the weaving terminology phraseologization process. Semantic trends of weaving realities' mechanisms transformation as well as the mechanisms of nomination grouping into the appropriate material culture conceptual spheres according to their specifics in the language of traditional folk culture, superstitions, symbolism of weaving operations and realities, etc. are observed.

Key words: crafts, cultural and semantic reconstruction, weaving terminology phrase formation, frazeo-semantic group, conceptualization, items' symbolic and magical function, behavioral patterns.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Принцип побутоцентризму (коли назви предметів побуту чи інструментарію використовуються на позна-

чення психологічної, інтелектуальної, соціальної діяльності людини) став наскрізним мотивом у процесі з'ясування концептуальної організації артефактної сфери в її вторинному «наївно-побутовому призначенні». Він має своє надійне підкріплення у когнітивній ономаціології і фразеології (О. Селіванова), тому що

© Тищенко О. В. Метафорика та фраземіка елементів матеріальної культури як прояв побутоцентризму (на матеріалі польської та інших слов'янських мов)

думка про глибинну реконструкцію архетипних у своїй основі технічних дій і процесів, про ритуально-магічну та побутову функцію предметів була ще проголошена як засаднича у процесі пізнання соціальних аспектів матеріальних знаків етнографами А. Байбуріним, В. Топорковим, Б. Токаревим, П. Богатирьовим та ін.

Предметний код культури, на думку В. Красних, формується за допомогою уявлень як про природні, так і про створені людиною об'єкти довкілля, і, подібно до інших кодів культури, він задає певну систему еталонів, за якими ми членуємо, структуруємо й оцінюємо світ речей.

Ось що пише із цього приводу академік Ю. Степанов, який виокремлює у матеріальній сфері технологічні процеси добування й обробки: «Добывающие действия в чистом виде, такие как, например, добывание соли, серы, металлической руды из шахт, или первичная обработка добытого, например, выплавка металла из руды – тоже если и могут быть причислены к ремеслам, то лишь в некотором отношении, как их боковая, нетипичная ветвь. Обрабатывающие действия – вот главный тип действий, связанных с ремеслами. Собственно говоря, ремесла и состоят в обрабатывающих действиях над каким-либо уже добытым природным материалом («веществом», «массой») с целью получения из него конечного продукта в виде, главным образом, «вещи» непосредственно бытового назначения. Что касается добывающих действий, то их можно рассматривать в отношении к обрабатывающим действиям – если вообще рассматривать их в такой связи – как действия, предшествующие обрабатывающим» [15, с. 365]. Український етнограф О. Боряк у циклі ткацьких робіт послідовно розглядає такі основні технологічні етапи: етапи переробки сировини: підготовчий – сівба; вирощування луб'яних культур; одержання вовни; збирання стебел; безпосередньо обробка сировини (висушування, м'яття, тріпання, розчісування, сортування); прядіння, перемотування ниток; сканування основи; укладання ниток основи на ткацький верстат і ткання; зоління і вибілювання готового полотна [1, с. 53–54].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наголосимо, що прядіння і ткацтво як архаїчні заняття слов'ян та давніх германців широко вивчені етнографами, а ткацька термінологія – українськими етнолінгвістами і діалектологами, наприклад, у дослідженнях М. Никончука, Н. Венжинович, І. Ніколаєнко, М. Безкішкиної, А. Бодник, А. Залеського, Л. Терешко, І. Шумей [7, с. 338], різномовний континуум ткацької лексики представлений у двомовних і п'ятимовних спеціальних перекладних словниках. Н. Венжинович вивчала лексику ткацтва говорів Тернопільщини, І. Ніколаєнко репрезентує матеріал про ткацтво в українських східнословобанських говірках; у полі зору М. Безкішкиної перебуває словотвірна характеристика назв деяких народних промислів, зокрема лексики ткацтва в українських говірках північно-східних районів Сумської області, А. Бодник обговорює прядильно-ткацьку термінологію в бойківських говірках, А. Залеський подає ареальну та структурно-семантичну характеристику назв знарядь для обробки льону й конопель в українських діалектах, Л. Терешко аналізує термінологію прядіння й ткацтва в говірках Одещини, І. Шумей представляє ткацьку лексику Наддністрянщини у прислів'ях та приказках; білоруська термінологія обробки льону представлена в лексикографічно-лінгвогеографічному дослідженні Ф. Клімчука і Т. Трухан [7, с. 338]. І. Ніколаєнко, З. Сікорська звернули увагу на семантичні групи, походження, афіксально-формантну структуру, словотвір та частиномовну належність ткацької лексики у Словнику Б. Грінченка. Дехто спиняється на народних уявленнях, пов'язаних із ткацькими роботами (снуванням, прядінням, часовими заборонами і регламентаціями, хрононімами, оберегами) [3; 6].

Свого часу О. Трубачов звернув увагу на вагомий вплив прядіння і ткацтва на розвиток духовної культури, релігії, етики, соціальних інституцій та дослідження історії культури загалом: «Ремесла, особливо прядіння і ткацтво, стали потужним джерелом для багатьох переносних та образних висловів у багатьох мовах, а знаряддя і інструментарій, які вони

застосовують як наслідок своєї форми, функцій і рухів, внесли помітну лепту у спільний словник» [17, с. 6].

Зогляду на сказане, метою статті є з'ясування культурної мотивації фразеологічних одиниць, прислів'їв та приказок, пов'язаних із ткацтвом, як прояв принципу побутоцентризму в польській, українській, російській та деяких інших слов'янських мовах у лінгвокультурологічному висвітленні, що передбачає виявлення їх належності до складу різних фразео-тематичних і паремійних груп.

Відтак простежуються напрями семантичної динаміки ткацької номенклатури, групування одиниць образної номінації у відповідні концептосфери матеріальної лінгвокультури, зокрема через метафоризацію РУХУ, прямого-кривого та інших просторово-символічних уявлень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім розглянемо деякі родові ткацькі терміни як складники образних номенів та ідіом у зіставному аспекті.

Чимало стійких контекстів і приказок із компонентами *ткати* і *прясти* в польській лінгвокультурі концептуалізують міжособистісні стосунки людей, витонченість, тонкість, винахідливість і гнучкість, що застосовує людина у разі загрози або небезпеки, жорсткого контролю з боку когось; це об'єктивується через мотив тонкої нитки, изящного (*tonko nici*, *Cienko śpiewa/przędzie* <...>, багато контекстів і синонімічних варіантів [НКРР, I, с. 317]), які позначають підлабузництво, підступні наміри особи, наприклад, *Kto słowy przędzionymi miłość/przyjaźń pokazuje, nie wierz mu nigdy, bo cię sercem nie miłuje* [НКРР, III, с. 242]. Очевидно, у цьому разі *прядіння* у поєднанні із соматичним кодом пов'язується з образом голови як умістища розуму і мислення, а звини уподібнюються до прядіння нитками або тіла загалом, про що до певної міри свідчать такі польські контексти: *Uprząść sobie co w głowie*, *Dowiemy się bez kosztu, co on w głowie przędzie*, *Uprzedli sobie zyski w głowie* [НКРР, I, с. 659], *Osiel w jedwabiu, a człek w prostej przędzy* [НКРР, I, с. 767]. Пастка, сітка, яку виплітають і

ставлять, щоб упіймати здобич, стала основою для трансформованих висловів *sidła przędzisz*; чи не протиставлення людське/тваринне біблійного походження?

У діалектній фразеології з околиць Пермі записано кілька контекстів, пов'язаних із дієловами *ткання* і *прядіння*, переосмислених, концептуально зв'язаних семантизацією інтенсивного, різноспрямованого, хаотичного руху, бігання, переміщення (дієслово *ткати* може стосуватися і предметів, і осіб). У складі таких непрямих і вільних словосполучень представлені ткацькі реалії – *сновадло*, *кросна* – у поєднанні з дієсловами руху – *ходить*, *бігати*, *знати*, зрідка з ідеєю початку руху (дороги, подорожі – *запрягати* (про коней)). Наприклад, *ткати во все сторони* – «находиться в постійному русленні» (*Он живет – во все стороны ткот, бегае туда-сюда*), подібне значення дієслова *ткаць* фіксується в польських діалектах “*majdać nogami, ruszać czemś w różne strony*” [SGP, III, с. 99]. В інших діалектних континуумах слово *ткаць* має такі значення: “*prcać, podtykać, podsuwać co komu*”, “*jeść dużo*” – «пхати, підсувати комусь щось», «багато їсти» [SGP, IV, с. 402].

Розширення значення цього дієслова спостерігаємо і в російській мові у сполученні з назвами частин тіла. Такі контексти подаються як розмовні, застарілі, з певною негативною експресивною конотацією, пор. *прясть ушами*. (разг. устар.): «упрямиться < намёк на прядущих ушами упрямых лошадей» (БМС 1998, с. 590) [БСРпог., с. 693]. *Уши прядут у кого* (разг. одобр.): «О человеке с острым слухом» (НОС 11, с. 103) [БСРпог., с. 696], де імпліцитно також простежується ідея руху.

Ремісничі артефакти, зняряддя, деталі ткацького верстата та інші елементи ткацького інвентаря мають різну фразеологічну і метафоричну продуктивність у польській та інших слов'янських етнокультурах.

Як продемонстрував наш аналіз, спеціальна ткацька термінологія досить часто вживається в інших неспеціальних образних сферах і ситуаціях, мотивує різні напрями метафоризації одиниць у прислів'ях (пор. деякі нейтральні кон-

тексти на позначення господарності, уміння господарювати типу *Dobry chłop ma igły, szydła, motowidła* [НКРР, I, с. 267]), приказках, крилатих висловах, стійких і напівстійких сполуках слів, функціонує у складі етикетних формул і побажань із виразною символізацією прямого і кривого, правого і лівого, багатого і бідного і т. ін. Концептуалізація символічних артефактів, пов'язаних зі сферою ткацтва й інструментарієм, реаліями (*шило, пряжа*), здебільшого пов'язується з позначенням ідеї свого і чужого (своє ближче, ніж чуже): *Znalazło szydło motowidło* "znajdzie swój swego" [НКРР, III, с. 422–423], *Każdy wije na swoje motowidło, Każdy rad na swoje motowidło prędzę zwija, Na swoje wijąc motowidło Tzn* "ciągnie na siebie, swój zysk, ma na myśli". Для універсальності висновку наведемо англійську та українську паралель, які слугують певним аналогом до наведених (*своя сорочка ближче до тіла*): *Every spider winds his own ball of thread* – Кожен павук в'є свій клубок ниток = «усі дивляться і враховують свої власні інтереси» [ТЕТМ, с. 230].

Друга група паремій трансформується на позначення розмови та вчинків, які є несумісними, або коли люди говорять про зовсім інші речі. Ці одиниці представлені кількома синонімічними і лексичними варіантами у польській мові: *Baba o szydle, dziad o motowidle (mydle)* – син. вар., значення «всьому існує певна межа, кінець», яке ще кодується через образ розбитого посуду, виражається через образ мотовила, шила і стереотипу жіночого: *Znajdzie się, jak mówie szydło na niecnotliwej baby, motowidło* – *Szydło 9* [НКРР, с. 44], *Niech już i tak będzie, jak stara baba naprzędzie* "niechętna zgoda na coś" [НКРР, I, с. 225]; все таємне колись стане явним, відкритим (укр. шило з мішка) передається у польській лінгвокультурі кількома синонімами: *Wyszły szydła z motowidła* тс – *Nie zatai się szydło w worku, Wyszły szydła z motowidła*. Не можна обійти увагою семантизацію ідеї невдалого обміну чимось, яка в українській культурі співвідноситься з іншими символічними корелятами матеріальної сфери: *мила і швайки (заміняв леміш на швайку)* [ФрГРНП III, с. 611]. У польській мовній свідомості це значення

знову ж таки передається через символічний образ обергальних предметів або гострих, деструктивних об'єктів: *Niech będą szydła za motowidła* – нерівноцінний обмін (баш за баш – *Wet za wet*) [НКРР, I, с. 422].

Зауважимо, що в російській діалектній фразеології образ *мотовила* виявляється нейтральним, і вторинне значення проявляється в антропоморфному позначенні (рух деталі нагадує рух тіла, ходу, манеру ходіння людини), наприклад, *двадцатое мотовило*: 1. «мотовило, на которое сматывали моток в двадцать чисменок» (*В двадцатное мотовило надо двадцать чисменок мотать; на двадцатном мотовиле чё потолше мотали, половики ткачи, тряпками учили*) (Вильва Соликам); 2. «о человеке с виляющей походкой (*Идёт парень нехорошой, которой качатся, изгибается, вот про его и говорят: двадцатное мотовило*)». Крім того, у цих говорах записано ще кілька кількісних ознак зазначеного предмета, які не стали базою для вторинної семантичної деривації, а залишилися складними термінологічними найменуваннями субстантивного типу: *сороковое мотовило* – «мотовило, на которое сматывают моток в сорок чисменок», *тридцатое мотовило* – «мотовило, на которое сматывают моток в тридцать чисменок»: *В тридцатное мотовило мотали тридцать чисменок* (Вильва Соликам.) [ФСПГ, с. 145].

Інші регіональні, зокрема стійкі, контексти, співвіднесені з вихідним прототипом – роботою деталей ткацького верстата (*сновало*), – виявляються пейоративно маркованими під час поєднання з дієсловами руху, пор. *гонять ниченки* (мордовське) – «ткати» (СРГМ 1986, с. 124), *путаться в ниченках* (перм. *зневажливе*) – «мешать кому-либо» (СРНГ 21, с. 247) [БСРпог., с. 436]; *сновать как сновало* – «о быстро снующих, движущихся в разных направлениях людях» (*Колхозники теперь пакуль белые мухи полетят, всё снуют как сновалы*), де *сновало* – «часть ткацкого станка»; *бегать как сновальня* – «о суетливо бегающем взад-вперед человеке» (*Бегают над акном как сновальня*), де *сновальня* – «часть ткацкого станка»; *запрячь кросна* (волог.) – «приготовить ручной ткацкий станок

для работы» (СВГ 2, с. 144), *совать кросны* (пск. шутил). – «ходить взад и вперёд» (СПП 2001, с. 48) [БСРпог., с. 332]. Порівняймо ще такий діалектний вислів *хлопать зенками как набилками* (морд. ирон.) – «о чьих-либо беспрестанно моргающих глазах» (СРГМ 4, с. 52), де набелки – «узкая висячая рамка, подвешенная к ткацкому ставу, в которую вставляется ткацкое бердо. Когда ткут, набелки интенсивно двигаются» [БСРНер, с. 422]. У чеській мові термін *krosne* у поєднанні із власною топонімічною назвою вживається на позначення обману, брехні у складі стійкого компаративу: *briho jako herinkove krosne*. Принагідно звернемо увагу на інше значення цієї лексеми, очевидно, запозичення, помилково взяте із польської (*jeślis grzyb, leżże w kozub*) і помилково зафіксоване як чеське: *jsli hrib, lecz do krosny* [Čř., с. 673–674].

Зауважимо, що ткацька термінологія може мотивувати й образно категоризувати міжособистісні стосунки, внутрішні ознаки і риси характеру людей (безпечність, легковажність, лінь, заздрість, розумові здібності), їх взаємодію у соціумі, подібність чи однорідність об'єктів і т. ін: *Každy cienko nici przędzie, kiedy tu kto na kark wsiedzie – Через низкое прясло и овца прыгает*, [БСРП, с. 728], *Какова пряжа – такова и рубаха, У ленивой пряжи про себя нет рубахи* [БСРП, с. 728]; *Nici na krzyż nie przełożu* («про легковажну людину або егоїста») – *Что наткалось, напрялось, то и в приданое досталось* (ДП 2, с. 220) [БСРП, с. 719]; *Оботкалась – и кросна на вышку* (урал. бир. 1960, с. 20) – «про невдалу господиню» (после того как ткань кончено, ткацкий станок заброшен в небрежении на чердак) [БСРП, с. 454]; польськ. *Kto ma krosieńca, to ma usuniieńca* – хто має кросна, той має багато нудної і виснажливої праці [НКРР, II, с. 207]. У плані первинної концептуалізації цього ткацького атрибута варто згадати і про деякі діалектні сполуки слів польської мови, які засвідчують розширення значення цієї лексеми: *robić krosna* “ткаć płótno”, *zdatna do krocien* “umie ткаć” (Wisła, VIII, с. 291), *Dziwcyzna robi krosna* “robić płótno” [SGP, II, с. 482]. У лемківських говірках засвідчено компаративну фразеологічну одиницю (далі – КФО) *Як нічильниці*

на кроснах на позначення подружньої зради (про дружину, що зраджує свого чоловіка) [ФСлемГ, с. 158].

Веретено – знаряддя для прядіння, яке має магичні властивості. Символ жіночих занять, представлений у ритуалах і віруваннях усіх слов'ян. Так, у східних слов'ян новонародженій дівчині часто пуповину перерізають на *веретені*, прядці або гребені; у лікувальній магії веретеном кололи хворого, розмахуючи дев'ятьма веретенами, читали спеціальне заклинання, кляли веретено у воду разом із ножем і поїли цією водою хворого; на Поліссі за допомогою веретена викликали дощ [СМ, с. 71].

Фразеологізація й образна номінація *веретена* в усіх зіставлюваних мовах виявляється досить помітною, про що свідчить мотивація відповідних номінативних одиниць, пов'язаних з ідеєю руху, концептом руху, його обертовістю.

Образ *крутіння, обертання предметів* – функція *веретена* чи *котушки ниток*: концептуалізує переважно профанно-побутове значення цього артефакта, пов'язаного з його призначенням і функцією обертання. Зауважимо, що концептуалізація ідеї простору і руху виражена в багатьох стійких висловах, пов'язаних із переосмисленням термінів *ткацтва* і *прядіння*, зокрема лінійним образом нитки або її гнучкістю, виттям (див. архетипи *viti). Як слушно зауважує А. Плотникова, досить значимими у слов'янській народній культурі виявляються дії *крутіння, вертіння, закручування*, які можна віднести до «найбільш міфологізованих і ритуально маркованих акціональних елементів. Відповідна термінологія традиційної народної культури, пов'язана з *viti і синонімічних йому *vrteti, *krotiti, вирізняється різноманітністю значень, відбиває семантичну двоїстість (амбівалентність) уявлень на позначення руху і відповідних символічних дій і процесів. Останні здебільшого «співвідносяться з ідеєю непрямого руху, непрямим рухом міфічних суб'єктів», виражених через протиставлення *прямий-кривий*, яке корелює з оцінними полюсами *добро-зло, правда-кривда* [10, с. 104].

Для ілюстрації наведемо приклади кількох метафорично маркованих російських регіональних порівнянь (КФО), зазвичай, пейоративно маркованих, про що свідчать відповідні кваліфікатори в діалектних словниках: *вертеться (крутиться, кружиться) как веретено/ веретеном* – народн., неодобр. «об очень вертлявом, юрком, подвижном, постоянно (резво, шаловливо) двигающемся туда-сюда человеке (чаще о ребенке)», *как верченое веретено* – «о непоседливом человеке» (Прямо Катька, как верченое веретено, была тута, а счас нету уже), *как веретёшка вертится (экспрессивн.)* – «о проворном человеке» (Как веретёшка вертится, прямо не посидит, все успеваает). Подібна оцінка приписується веретену у лемківських говірках, що, власне, об'єктивується у КФО як *веретено* зі сл. *крутиться* із двома значеннями: 1) бути весь час заклопотаним, мати багато роботи (*Наша внука дост ма з нами старима дядьками клопому. Бідня ся крутит цілицькый день як веретено*), 2) постійно тримати когось в полі зору (*О, наши баба то заве крутили ся меджы дітми як веретено. Она не тилько знала всі наши гріхы а и вгадувала дівочі заміри*) [ФСлемГ, с. 35]. Атрибутивні та кількісні кваліфікатори при деяких знаряддах концептуалізують обман, неправду: *косое веретено, косое (кривое) веретено* [ФСППГ, с. 274], *плести на косое (кривое) веретено* «говорить неправду, лукавить» (*Ох и врешь же ты, плетешь на косое веретено, девка*), маніфестують риси характеру людини, її фізичні ознаки, манери: *кривое веретено* «вертлявая, непоседливая девочка», «небылица, вранье»: *Кривого веретена не выправить, Кривое веретено не исправится, Кривое выеретено не надежа, На кривом веретене немного добудешь* [БСРП, с. 114]. Антропоморфізується і технологія роботи певних приладів, пристроїв чи механізмів або їх частин, для чого вибираються такі ознаки, як спосіб, манера, зовнішня, фізична ознака, часто-густо шляхом метонімічного перенесення *частина-ціле* (партонімії відношення одиниць), у дистрибутивних зв'язках з оцінними супровідниками: *суровая куделя* – озонной, непослушный человек, чаще ребенок,

косое веретено (аксіологізується ідея кривизни як обману, брехні, неправди у перенесенні на людину) [ФСППГ, с. 158]. У стійких порівняннях, як про це свідчать діалектні російські джерела (ярославські і пермські говірки), на позначення зовнішнього вигляду людини (її голови та ін. елементів будови тіла, зазвичай, у пейоративному оформленні товстої жінки) актуалізується ще одна деталь ткацького верстата – *пришва: голова у кого как (что) пришива* (яросл. шутл.) «о чьей-либо очень гладкой (бритой или лысой) голове» (Кругликова 1987; ЯОС, 3, с. 88; СРНГ, 32, с. 66; 38, 294) [БСРНср, с. 538], де *пришва* – 1) «передний вал (колода) на ткацком стане для укрепления за головку (полоску холста) основы и намота новины», 2) «головка, наставка к сапогам» [БСРНср, с. 538]; *как пришивица* (перм. неодобр.) «о толстой, неповоротливой женщине» (Прокошева 1981) [БСРНср, с. 538].

Народна свідомість може приписувати *веретену* зовнішню, фізичну ознаку (*тонкий как веретено* – об очень тонком, худом человеке) [СПП, с. 89], те ж саме маємо в чеській лінгвокультурі (у вигляді стійкого компаратива на позначення фізичної ознаки жінки: *jako chuda (žena po vretene)* [Їрґ., I, с. 43–44] і в ряді інших культурно-символічних конотацій цього предмета. Так, символізацію чоловічого статевого органу спостерігаємо в деяких діалектних фраземах типу *прокатить на веретене (кого)* (новгородське) «изменить девушке, покинуть ее ради другой»; «нарушить супружескую верность» [БСРпог., с. 318]; як чоловічий атрибут символізується і концептуалізується *веретено* в чеській мові на позначення спорідненості і свояцтва по батьківській лінії: *po vretene prietel* – “prietel po otci, t.j. po mesi, ne po materi, t.j po vretene”, *najblizsie budto po mesi anebo po vretene*, можливо, запозичення з німецької мови, оскільки тут є німецький контекст [Їрґ., II, с. 817–818]. *Веретено* як атрибут жіночого заняття може маніфестувати *свій простір* на протигагу чужому: *Лучше сидеть дома да точить веретена* – «в чужие дела лучше не соваться» [БСРП, с. 114], *Чужое веретенце бери, да и свое припаси* [БСРП, с. 114],

укр. *Миколо! Миколо! Сидів би ти дома та точив веретена* [Номис, с. 556]. Наголосимо, що *веретену* приписують магічні властивості, пов'язані з обертанням, крутінням і гостротою. Із цією символікою в різних локальних традиціях поєднуються численні апотропеї й обереги; до того ж *веретено* слугує засобом зцілення у лікувальній магії; обертальні властивості веретена роблять його суттєвим у любовній магії (на Покутті та Червоній Русі дівчата *крутили веретено*, щоби хлопці також *крутились* біля них); показовим із цього приводу є і болгарський звичай, за яким заміжні жінки на Преображення Господнє, щоб повернути невірних чоловіків, брали соняшник, пробивали посередині дірку веретеном і крізь неї потай стежили за чоловіками; це мало б *повернути* чоловіків, як *повертається до сонця* рослина [СДЭС, I, с. 341]. У польській лінгвокультурі символіка веретена пов'язується з концептуалізацією соціальної, матеріальної сфери багатого і бідного, наприклад, *Bogatemu i na drzazdze się przędzie, a biednemu i na wrzecionie nie chce* [NKPP, I, с. 125].

Розглянемо ще один артефакт матеріальної культури, пов'язаний із символікою обертання і крутіння (польськ. *kołowrotek* – прядка). Словники фіксують дві похідні формації *kołowrotek* і *kołowrot*. Лексема *kołowrotek* виявляється в польській мові багатозначною. У новіших лексикографічних джерелах, зокрема Словнику Б. Дуная і Дереня-Полянського, ця лексема представлена із двома значеннями – архаїчним “dawniej: proste, mechaniczne urządzenie przędzalnicze, mające napęd pedałowy” і новішим, розширеним (*Dziewczęta zasiadły przy kołowrotkach*), суто технічним “mechanizm w kształcie metalowej szpuli z korbką do nawijania żyłki, przymocowany do wędki” (*Wędka bez kołowrotka, Na rybackim kołowrotku wełny nie* [NKPP, II, 102]). Друге значення виникло на підставі метафоризації прямого “nużące

powtarzanie tych samych czynności, wielość kłopotliwych spraw, zamęt” (зазвичай про людину: *Ostatnie dni to istny kołowrotek zdarzeń*) [SJP, с. 230].

Функцію еталона недалекої людини можуть виконувати ткацький інструментарій разом із назвами частин тіла, які виражають ідею малої кількості, невеликого росту: *Sam s przasło, a ума s nogotok* і под. Ще далі «відірвався» від первісного «ткацько-прядильного прототипу» польський літературознавчий термін *wątek*,¹ що сягає праслов'янської форми (*від уток із приставним в*) «сюжет», який в етимологічних словниках польської мови відсилається до *tkać*.² Ця лексема, наскільки про це можна свідчити з деяких старопольських мовних фактів, у процесі свого розвитку набула значення від конкретного до абстрактного, яке почало асоціюватися із ниткою, лінією, розплутуванням сюжету або якоїсь важкої ситуації. Оскільки нитка може губитись або рватися чи виступати як певна лінія, за якою рухаються, об'єктивізація цієї ситуації у прислів'ях є досить виправданою: *I najmędrzemu czasem urwie się wątku, Po nitce dochodzi się do wątku* [NKPP, II, с. 422, 588]. До речі, ткацько-прядильну семантику дослідники реконструюють і в таких польських прислів'ях, як *Droższy wątek, niż postawa, Postawa nie zgodzi się z wątkiem, Postawy dosyć, wątku mało* [NKPP, III, с. 628], *Trzeba nam po wątek, gdzie dużo dziewczątek* (пор. деякі найдавніші значення слова *wątek* «достаток, запас чогось», «майно, гроші») [MSZP, с. 350].

Пов'язані із цими культурними сценаріями міфологічні стереотипи поведінки та поведінкові табу (побутові заборони на виконання певних дій на свята і в окремі дні тижня) у мові традиційної народної культури організовуються навколо семіотичної тріади *вити-крутити-мотати (вертими)*. Дослідники звертають увагу на окремі повір'я, які наведемо тут мовою оригіналу. «Отрицательные последствия могут сказаться на потомстве беременной женщины, на приплоде скота, на посевах в поле. По мнению крестьян севернорусских сёл, в день посева ржи нельзя вить в доме ни кнута, ни верёвки, иначе летом ветер будет скручивать

¹ Wątek – 1.lit. 2.treść jakiegoś wywodu, myśl, przedmiot 3. włók. “w tkaninie układ nitek prostopadłych do jej podłużnej krawędzi, także przędza przeznaczona na jego wykonanie” (B. Dunaj, Nowy słownik języka polskiego, Warszawa: Wilga, 2005, s. 765)

² A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa 1970, s.571

и пригибать к земле посеянную рожь [Никифоровский 1897, с. 107]. По полесским представлениям, если в праздники навивать основу, у беременной женщины «у перёдке *пазакруцица, пазавертицица*»; кроме того, «у пятницу и серяду *нельзя вить, крутить – кураненок скрутица*» и т. д. Действия ткаческого производства получают также значение «действий притягивания, прививания к одному месту: можно *привить* (или *присновать*) волков, бешеных собак, жаб, змей, тараканов, мух, пауков, червей – вообще несчастье» (Павлова 1990, с. 48) [10, с. 106]. Подібні факти фіксує і Г. Гримашевич у своїй розвідці «Динаміка лексики ткацтва в середньополіських говірках», яка між іншим звертає увагу на таку заборону: не можна ткати в понеділок, бо в цей день «*засно'ваўса св'ёт*», не можна вивішувати основу на вулиці до Благовіщення, бо це гріх; не можна ткати в п'ятницю, бо це святий день, у суботу та у свята; *не можна нікому давати веретено* та інші деталі верстата.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У пропонованій розвідці здійснено семантичний та лінгвокультурологічний аналіз фразеологічних одиниць, пов'язаних із ткацьким ремеслом за принципом відбиття

речовинного (предметного) коду та ідеї побутоцентризму в образних номінаціях польської, української, російської, чеської та ін. слов'янських мов. У процесі фразеологізації ткацької термінології звернено увагу як на деякі родові терміни ткацької сфери, так і на окремі ткацькі пристрої, верстати, частини й деталі давнього ткацького ремесла (*кросна, бердо, веретено, прядка, мотовило*). Особливу увагу звернено на концептуалізацію зовнішніх і внутрішніх ознак людини, її психічного стану, розумових здібностей, рис характеру, уподобань, міжособистісних та соціальних стосунків, стереотипів поведінки і т. ін., висвітлено напрями семантичної динаміки реалій ткацтва у складі фразем, з'ясовано їх специфіку у слов'янській традиційній народній культурі з огляду на символіку ткацьких дій та предметів, їх функціонування у традиційних обрядах, прикметах та віруваннях. Подальшим напрямом студій можна вважати пошук міжмовних і культурно-семантичних відповідників (фразеологізмів, прислів'їв та приказок, стійких порівнянь), пов'язаних із цією сферою матеріальної культури та ремеслами в романо-германському мовно-культурному континуумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (сер. XIX – поч. XX ст.) / О. Боряк. – К., 1997. – 192 с.
2. БСРП – Мокиєнко В. Большой словарь русских пословиц / В. Мокиєнко, Т. Никитина, Е. Николаева. – М. : Олмамедиагруп, 2010.
3. Владимирская Н. Материалы к описанию полесских народных представлений, связанных с ткачеством. Снование / Н. Владимирская // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – М. : Наука, 1983. – С. 225–247.
4. ФрГРНИП – Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / І. Франко. – 2-е вид. – Л. : ЛНУ, 2006.
5. Гримашевич Г. Динаміка лексики ткацтва в середньополіських говірках / Г. Гримашевич // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань, 2001. – С. 219–227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mysciencework.com/publication/show/2f611ad3332a3be5e26.
6. Гура А. Материалы к описанию народных представлений, связанных с ткачеством, в зоне полесско-подлясского пограничья / А. Гура // Восточнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы. – М. : Индрик, 2001. – С. 105–117.
7. Ігнатенко Д. Ареальна характеристика лексики ткацтва в українських говорах північної Молдови / Д. Ігнатенко // Слов'янський збірник. – 2014. – Вип. 18. – С. 338.
8. БСРП. – Мокиєнко В., Никитина Т. Большой словарь русских народных сравнений / В. Мокиєнко, Т. Никитина. – М. : ЗАО Олма Медиа Групп, 2008. – 800 с.
9. БСРПог. – Мокиєнко В., Николаева Т. Большой словарь русских поговорок / В. Мокиєнко, Т. Николаева. – М. : ЗАО Олма Медиа Групп, 2007. – 784 с.
10. Плотникова А. Слав.*viti в этнокультурном контексте / А. Плотникова // Концепт движения в языке и культуре / отв. ред. Т. Агапкина. – М. : Индрик, 1996. – С. 104–114.
11. ФСПГ – Прокошева К. Фразеологический словарь пермских говоров / К. Прокошева. – Пермь : Пермский гос. пед. ун-тет, 2002. – 432 с.

12. СДЭС – Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / Н. Толстой. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1–5.
13. СПП – Словарь псковских пословиц и поговорок / сост. В. Мокиенко, Т. Никитина. – СПб. : Норинт, 2001. – 176 с.
14. СМ – Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М., 2002.
15. Константы – Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры / Ю. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
16. ФСлем. – Ступінська Г. Фразеологічний словник лемківських говірок / [Г. Ступінська, Я. Битківська] ; ред. Г. Ступінської, В. Ступінського. – Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2013. – 464 с.
17. Трубачев О. Ремесленная терминология в славянских языках: этимология и опыт групповой реконструкции / О. Трубачев. – М. : Наука, 1966. – 414 с.
18. Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл. М. Номис. – К., 2004.
19. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1970. – 571 s.
20. Čpř. – Česka příslovi. Sbirka příslovi, prupovedi lidu českého v cechach, na Morave a v Slezsku / vybral a uspořadal V. Flajhans. – D. 1–2. – Praha : Nakladem F. Simacka, 1911–1913.
21. MSZP – Mały słownik zaginionej polszczyzny / red. F. Wysocka. – Kraków : Lexix, 2003. – 398 s.
22. NKPP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / red. J. Krzyżanowski, S. Swirko. – Warszawa, 1969–1978. – T. 1–4.
23. SGP – Słownik gwar polskich / red. J. Karłowicz. – Kraków, 1903. – T. 1–6.
24. SJP – Słownik języka polskiego / red. B. Dunaj. – Warszawa : Wilga, 2005.
25. TETM – Wilkinson P. A thesaurus of traditional English metaphors / P. Wilkinson. – London ; N.Y. : Routledge, 1993. – 490 p.